

Таццяна ВАБШЧЭВІЧ,
кандыдат філалагічных навук

ДЭБЮТНЫ ЗБОРНІК “ПЕСНІ-ЖАЛЬБЫ” ЯКУБА КОЛАСА Ў АЦЭНКАХ РЭЦЭНЗЕНТАЎ

Заканчэнне. Пачатак у № 11.

Акрамя невялікіх газетных нататак, Украіна адгукнулася на “Песні-жальбы” Якуба Коласа яшчэ дзвюма больш грунтоўнымі часопіснымі публікацыямі. Ужо ў студзені 1911 г. на кнігу далі рэцэнзіі літаратурна-мастацкі і грамадскі штомесячнік мадэрнісцкага кірунку “Украінська хата” [4] і адно з найбольш салідных украінскамоўных выданняў пачатку ХХ ст. – “Літаратурно-навуковий вістник” [5]. Абодва водгукі засведчылі не толькі імкненне ўкраінцаў падтрымаць маладую беларускую літаратуру і яе таленавітага прадстаўніка, але і спробу па-сапраўднаму аналітычна і строга ўгледзецца ў Коласаў паэтычны феномен. Неардынарныя па падыходах і высновах, гэтыя рэцэнзіі дагэтуль не асэнсаваны як след беларускім літаратуразнаўствам.

Аўтар публікацыі ў часопісе “Украінська хата” – Восіп Гермайзэ – гісторык, публіцыст, дзеяч нацыянальна-адраджэнскага і сацыяльна-дэмакратычнага руху, чыё імя па ідэалагічных прычынах доўга было выкрасленае з украінскай культуры. Увага В. Гермайзэ да беларускай літаратуры праяўлялася неаднойчы (водгукі на «Беларускі календар “Нашай нівы” на 1911 год», “Кароткую гісторыю Беларусі” В. Ластоўскага і інш.), а з Беларуссю яго звязалі і асабістыя кантакты – блізкае сяброўства з Сяргеем Палуянам, які, жывучы ў Кіеве і да самай трагічнай смерці ў красавіку 1910 г. шчыльна супрацоўнічаючы з “Украінскаю хатою”, многіх украінцаў вакол сябе “заразіў” беларускасцю. Тэкст пра коласаўскае “Другое чытанне для дзяцей беларусаў” С. Палуян надрукаваў менавіта ва “Украінський хаті”, і публікацыя не магла не быць вядомаю для В. Гермайзэ. Магчыма, яна стала своеасаблівым штуршком для напісання ўкраінскім крытыкам водгуку на новае Коласава выданне – зборнік “Песні-жальбы”.

Рэцэнзія В. Гермайзэ разлічана на падрыхтаванага чытача і цалкам адпавядае радыкальнаму нацыябудаўнічаму і мадэрнізацыйнаму рэнамэ, якое замацавалася за “Украінскаю хатою” (падрабязней пра гэты часопіс як праваднік ідэй абнаўлення ўкраінскай грамадскай думкі і мастацкага мыслення, гл., напр.: [8]). Публікацыя насычана адмысловай нацыябудаўнічай тэрміналогіяй, шырокімі абагульненнямі сацыяльна-адраджэнскага і літаратурна-мастацкага досведу

ўкраінцаў і беларусаў як “негістарычных народаў” [4, с. 61], назіраннямі не толькі над тэкстамі Я. Коласа, але і над станам беларускай літаратуры ў цэлым. На дакладнасць, прафесійнасць і шырыню аналізу, прадэманстраваныя ў гермайзаўскай рэцэнзіі, звяртала ўвагу Т. Кабржыцкая [7, с. 92].

Водгук распачынае кароткая ўводная характарыстыка Коласавай лірыкі (тут і далей пераклад з украінскай мовы наш): “Паэзія Якуба Коласа – гэта паэзія шчырых грамадзянскіх пачуццяў і наіўнага народалюбства” [4, с. 61]. Пры вонкавай нейтральнасці ацэнкі ў ёй усё ж імпліцытна (праз слова “наіўнае”) прачытваюцца ноты палемікі са “старым народніцтвам”, якую планамерна і жорстка праводзілі ва ўсіх публіцыстычных і літаратурна-крытычных выступах аўтары “Украінскай хаты”. Разам з тым В. Гермайзэ ўсведамляе розніцу паміж Украінай, дзе “народалюбства” і абумоўленая ім засяроджанасць на сялянскай тэматыцы і грамадзянскіх матывах ужо сталі неактуальнымі ідэйна-эстэтычнымі шаблонамі, наследаванне ім стрымлівала развіццё мастацкага слова, не задавальняла густы інтэлігентнага, прагнага да інтэлектуалізму і псіхалагізму чытача, і Беларуссю, якая толькі пачала абуджацца і для якой народніцкі этап натуральны і непазбежны.

Легітымізуючы мастацкі статус Коласа-паэта перад украінскімі прыхільнікамі абнаўлення літаратуры, аўтар рэцэнзіі грунтоўна, з мадэрных пазіцый (калі нацыя не прывязваецца да нейкага аднаго слоя грамадства, а разглядаецца як неамагеннае па сацыяльных і культурных паказчыках утварэнне, сцэмантаванае агульным нацыянальным светапоглядам) вытлумачвае беларускую гістарычную сітуацыю пачатку ХХ ст.: “Гэты перыяд характарызуецца тым, што ўся ўвага перадавой часткі нацыі звяртаецца да простага, працоўнага люду, які, уласна, і рэпрэзентуе дадзеную нацыю. Наступствам гэтага вынікае грамадзянскі жаль, жаданне лепшае долі роднаму народу і іншыя падобныя пачуцці. І няма нічога dziўнага, што ў сучаснай беларускай паэзіі мы рэдка натрапім на такі твор, у якім не гучалі б грамадскія матывы” [4, с. 61]. Далей крытык называе імёны-выключэнні “чыстых паэтаў” (В. Ластоўскі, М. Багдановіч), падкрэсліваючы,

што «перавага ўсё ж такі належыць “патрыятычным творам”». Кола задач, на вырашэнне якіх скіравана “муза” большасці беларускіх аўтараў – у тым ліку і Я. Коласа, – акрэсліваецца з дапамогай крыху мадыфікаванай цытаты з верша Янкі Купалы: “апяваць няволю, апяваць нядолю і грымець свабодна, што жыве край родны” [4, с. 61]. У цэлым зварот да цытацыі ўласцівы аналітычнай манеры В. Гермайзэ (як і крытыкаў “Украінскай хаты”), што дазваляла інтэлектуальна ўмацаваць тэкст, напоўніць яго паралелямі і алюзіямі, дадатковымі сэнсавымі адценнямі. Акрамя Я. Купалы, у рэцэнзіі гучаць (у арыгінале) яшчэ словы з Г. Гейнэ і М. Някрасава.

Восіп Гермайзэ пералічае раздзелы “Песняў-жальбаў” (раздзел “На ростані” перакладзены на ўкраінскую як “В досвіта” – усё ж пэўны моўны бар’ер існаваў) і ўказвае, што толькі ў першым з іх (“Думкі”) можна знайсці вершы на тэмы “не грамадскага характару” [4, с. 61] – менавіта яны найбольш цаніліся паўстальнымі супраць засілля сацыяльнай праблематыкі “хатаўцамі” (“хацянамі”). Да ліку такіх належаць творы, дзе ўслаўляецца прырода і “яе чароўная сіла супакойваць збянтэжанага думкамі чалавека” – “Вясной”, “Ноч”, “Усход сонца” і інш. [4, с. 61]. Асабліва вылучаючы талент Коласа-пейзажыста, В. Гермайзэ робіць, аднак, і дастаткова сур’ёзнае ўдакладненне (ні І. Бас, ні Т. Кабржыцкая, якія звярталіся да разгляду Гермайзавай рэцэнзіі, не надалі яму належнай увагі [2; 3], [7, с. 92]): “Хаця гэтыя вершы і не маюць нічога арыгінальнага, не маюць на сабе адзнак якіх-небудзь асаблівых перажыванняў паэта, яны прастаюць сваёй формы, наіўнасцю і шчырасцю зместу робяць на чытача ўражанне і прымушаюць перажываць пачуцці паэта” [4, с. 61].

Крытык адчувае парадаксальнасць Коласавага ўздзеяння на чытача, спрабуе сфармуляваць гэтую праблему (сфармуляваць бескампрамісна, як тое ў цэлым уласціва дыскурсу “Украінскай хаты”) і знайсці ёй вытлумачэнне. Што ператварае суцэльныя, здавалася б, мастацкія мінусы (“нічога арыгінальнага”, “ніякіх асаблівых перажыванняў”) у нечаканы плюс? Гермайзаўскі адказ можна зразумець наступным чынам: нічым не адметнае, але шчыра сказанае слова, укладзенае ў адпаведную яму “некрыклівую”, “мяккую” форму, нараджае асаблівы тып паэтычнай сугестыўнасці. Крытычнасць розуму “абязбройваецца”, затое максімальна падключаюцца пачуцці – у выніку верш не пакідае абыякавым нікога, нават патрабавальнага і рафінаванага рэцыпіента. Адкрытай пастаноўкай пытання і дастаткова вострымі выказваннямі пра Коласавы творы крытык засведчыў даследчую смеласць і строгаю неперадузятасць. Палемічны дыскурс “Украінскай хаты”, як і паноўны ў часо-

пісе культ інтэлектуалізму, адмаўлення спрощанасці і павярхоўнасці, падрыхтаваў глебу для досыць нясцяржанага ўспрымання “простай” Коласавай лірыкі.

Але далейшы тэкст водгуку В. Гермайзэ больш памяркоўны і традыцыйны. У ім з’яўляецца выразная, зусім не ўласцівая дагэтуль аўтару, публіцыстычнасць з тыпова адраджэнскімі пасыламі. Як і большасць рэцэнзентаў “Песняў-жальбаў”, В. Гермайзэ піша пра Беларусь як краіну занябаную, дзе, словамі самога Коласа, “усё спавіта горам” – што і прымушае паэта “спяваць сумныя песні” пра “жыццё мужыка”. «Гэтыя песні Коласа не маюць у сабе ваяўнічых элементаў, яго муза – гэта “муза мести и печали”, – сцвярджае крытык. – Колас не абураецца, ён толькі сумуе, але, сумуючы, ён дакладна ведае, што яго браты “ўсё ж такі, хоць некалі, а праўды дапытаюцца”. І гэтая моцная вера ў лепшую будучыню, якая чырвонаю ніткаю праходзіць па нібыта песімістычных на першы погляд вершах Коласа, захоплівае чытача...» [4, с. 62]. Рэцэнзент-украінец патрапіў пад уплыў Коласавага “шчыра-простага” адраджэнства і цалкам стаў на пазіцыі адраджэнскай крытыкі: разумеючы неабходнасць усемагчымага спрыяння беларусам у іх нацыябудаўнічай і літаратурнай працы, В. Гермайзэ сумленна выканаў важную папулярызатарскую місію.

Да кола інтэлектуалаў-рэфарматараў, згуртаваных вакол часопіса “Украінска хата”, належаў і Мікола Еўшан (сапр. М. Фядзюшка) – аўтар рэцэнзіі на “Песні-жальбы”, што ўбачыла свет у штомесячніку “Літаратурно-навуковы вестник” [5; 6]. Як аўтар кнігі “Під прапором мистецтва” (1910), “Тарас Шевченко” (1911), “Куди ми прийшли? Річ про українську літературу 1910 року” (1912) і шматлікіх літаратурна-крытычных і эстэтыка-тэарэтычных артыкулаў М. Еўшан стаў не толькі “крытычным тварам” “Украінскай хаты”, але і ключавой фігурай тых складаных абнаўленчых працэсаў, што адбываліся ва ўкраінскай літаратурна-крытычнай думцы на пачатку ХХ ст. і былі звязаныя з адстойваннем свабоды творчасці, права мастака быць незалежным ад ідэалагічных догматаў.

Крытык унікальны і па светапоглядзе, і па манеры пісьма – напорлівы, безапеляцыйны, востры, з грунтоўнымі гісторыка-літаратурнымі і філасофскімі ведамі (вывучаў філалогію ў Львоўскім універсітэце) – М. Еўшан здолеў на матэрыяле Коласавых “Песняў-жальбаў” напісаць філасофска-псіхалагічную (узнёслую па стылі і драматычную па змесце) паэму-трактат, дзе разважае пра зараджэнне прафесійнай (індывідуальна-аўтарскай) літаратуры як літаратуры нацыянальнай, пра яе стасункі з фальклорам,

складаную ўзаемазалежнасць творцы і асяроддзя (сацыяльнага і прыроднага). М. Еўшан адзіны, хто даў аналіз асобных вершаў. Асэнсоўваючы лірыку Коласа з пазіцый мастацка-эстэтычных, М. Еўшан памятае пра сацыякультурныя фактары – абапіраецца на гістарычны досвед украінскай літаратуры, бачыць перад сабою шлях, пройдзены ўкраінскім адраджэннем, што дазваляе яму рабіць абгрунтаваны параўнанні, шырокія абагульненні і дакладныя прагнозы.

Калі фальклор, калектыўная творчасць для М. Еўшана – гэта ў пэўным сэнсе “рэч у сабе” (“яе радасць і боль скончацца ў ёй самой”), з’ява “безасабовая, несвядомая”, і перададзеныя пачуцці “не становяцца імпульсам да рэформы або пратэсту”, дык усё змяняецца з прыходам “адзінкі” [5, с. 543]. Адзінка “будзе” на грунце народнай творчасці “храм сваёй паэзіі”, дзе “асноўным акордам будзе сум”. Толькі праз адзінку, якая глыбока і драматычна перажывае сваю асобнасць, а таму “прагне павесці кудысьці ўсіх, вызваліць іх з путаў штодзённага прымусовага існавання”, народная паэзія робіцца “паэзіяй нацыянальнаю” – “бярэ на сябе шырокія заданні, складае сабе праграму” [5, с. 543].

У якасці ўзору няпростай трансфармацыі народнага ў асабістае, а праз асабістае – у зусім новую якасць – нацыянальнае – і прыцягнула да сябе М. Еўшана кніга “Песні-жалыбы”: «У паэзіі здольнага беларускага паэта Якуба Коласа гэты, уласна, момант [калі “народная паэзія робіцца... паэзіяй нацыянальнаю”] выяўляецца вельмі яскрава, стаецца няйкакш цэнтральным. І з яго вырастаюць усе іншыя характарыстычныя рысы псіхікі самога ўжо паэта» [5, с. 543]. Ва ўкраінскай літаратуры аналагічныя моманты, на думку крытыка, мелі месца ў творчасці паэтаў першай паловы – сярэдзіны XIX ст. Маркіяна Шашкевіча, Тараса Шаўчэнкі, Юрыя Фядзьковіча; але ўвогуле такая метамарфоза “паўтараецца ў меней альбо болей падобнай форме паўсюль, дзе пачынае вырастаць нацыянальная самасвядомасць, дзе ўсе сэрцы знаходзяць сабе свайго выбранца і пераліваюць на яго ўсе неўсвядомленыя турботы, глухі жалы і нядолю” [5, с. 544].

Для паэта – народнага выбранніка гэта вялікая адказнасць і разам з тым прычына для ўнутранага (псіхалагічнага) канфлікту: “Ён не можа сябе ставіць на першы план, не можа аддзяліць сябе і быць сабою толькі, а, з другога боку, не можа знаходзіцца на адной лініі з той глебай, на якой вырас, нельга яму зліцца ў адно з усімі, за каго ён гаворыць” [5, с. 544]. Менавіта такі разлад перажывае, на погляд М. Еўшана, Якуб Колас. Яго творы напоўнены сумам (“Не пытайце, не прасіце...”), “але не пра сябе тут паэт гаворыць, не пра свае боль і жалы. Сам ён

смяўся, жартаваў бы; сам ён не мае прычыны сумаваць. Ён – спявак чужога гора...” [5, с. 544].

Згодна з М. Еўшанам, Коласава паэзія – “зліццё журбы індывідуальнай з народнаю, іх супольная залежнасць адно ад аднаго, гэта зліццё сваіх перажыванняў з тым, што ён адчувае ў перажываннях сваіх братоў і ўсёй прыроды” [5, с. 544]. І “толькі тое ўсё, што складаецца ва ўяўленні паэта ў вобраз роднае краіны... – толькі гэта можа быць крыніцай яго песні. <...> Гэта проста фізічнае нейкае збліжэнне, нейкая фізічная неабходнасць дыхаць тою толькі атмасфераю. І чым больш гэтыя пяшчота і поцяг неўсвядомленыя ў паэта, тым больш моцныя” [5, с. 544]. Найлепшая ілюстрацыя да такіх высноў – верш “Родныя вобразы” (“Вобразы мілыя роднага краю...”), які разгорнута цытуецца М. Еўшанам.

Зыходзячы з такога бачання Коласавай лірыкі, М. Еўшан дае адну з найбольш тонкіх і складаных характарыстык паэтычнага стылю Коласа: «Гэтая залежнасць [ад роднага асяроддзя, “родных вобразаў”] паэта выбівае на ўсёй псіхіцы яго, на ўсіх індывідуальных парывах пэўнага кшталту ціхасць і лагодную пакору, дае яго мове шляхетнасць і цеплыню; вобразы набіраюць нейкай разліўнасці, шырыні, пераходзяць хутчэй у тло для вобраза, у нейкую яго музыку...» І далей – не бяспрэчнае, але для Еўшанавай канцэпцыі прынцыповае: “...думкі заціраюцца, расплываюцца няйкакш у нейкую мелодыю песні, у ціхую журбу і элегічнасць тону, рытм іх б’е штораз слабей. Паволі заціхаюць усе іншыя галасы ў душы паэта, ён пазбаўляецца няйкакш сам сябе, дае голас толькі *сэрцу* (тут і ніжэй курсіў аўтара. – **Т. В.**)...” [5, с. 544]. Назіранні крытыка пацвярджаюцца ўрыўкам з верша “Ноч”, дзе гучыць паказальная для Коласа-прырода-апісальніка фармулёўка – “чуць сэрцам”.

Мікола Еўшан, такім чынам, прыходзіць да высновы пра своеасаблівую ірацыянальнасць Коласавага паэтычнага выказвання: паэт уздзеінічае на чытача не праз змест (яркія і арыгінальныя вобразы), а найперш праз мелодыку, музыку верша, прычым музыку вельмі спакойнай, мяккай, элегічнай танальнасці. Як і ў рэцэнзіі В. Гермайзэ, размова ідзе пра асаблівы тып сугестыўнасці, здольнасць Коласа-паэта зачараваць рэцыпіента, абудзіць яго пачуцці (“сэрца”), але не розум.

Сіла мастацкага ўздзеяння Коласа неаспрэчана, аднак М. Еўшан бачыць і іншы бок. “Лірыка Коласа, наколькі набірае цяпла, подыху чагосьці ўзвышанага ў тоне і сімпатыі, – настолькі звужаецца, страчвае сілу пластыкі і экспрэсіі. Яна робіцца *тыповою*, бракуе ёй асабістай страснасці і нерву, бракуе канцэнтраваных паэтычных вобразаў, думак, адчуванняў”. І далей – яшчэ больш крытычнае і суровае, прадыхтаванае найперш мадэр-

нісцкім піэтэтам перад мастацкай навізнай і пастаяннай прагай руху і актыўнасці: “Стыль не мае арыгінальнасці, а брак сілы ў канцэнтрацыі даводзіць да таго, што цэлыя карціны, а часам і матывы, з’яўляюцца няйнакш паўтарэннем, адбіткам з арыгінала, жывуць нейкім запазычаным жыццём. У паэта няма разнароднасці ў перажываннях. Ён не можа выйсці з пэўнага замкнёнага круга... Няма той прадпрымальнасці і ахвоты да рызык, якая вызначае творцаў. І яго лірыка наскрозь *пасіўная*, аддадзеная на ласку і няласку знешніх абставінаў. Не яна распускае ў сабе жыццё і людзей, а сама распускаецца ў іх, знікае” [5, с. 545].

Меркаванні Еўшана своеасаблівыя, неадзначныя, але прапанаванае ў рэцэнзіі бачанне Коласавага паэтычнага феномена цалкам укладаецца ў агульную сістэму крытычна-ацэначных каардынат, якімі кіраваўся неардынарны ўкраінскі даследчык (мадэрнасець, эстэтызм, інтэлектуалізм, максімальная наступальная актыўнасць чалавека-творцы і інш.). Болей за тое, відавочна, што крытык-наватар па-сапраўднаму неабякава паставіўся да лірыкі Я. Коласа. Менавіта М. Еўшан стаў першым з літаратуразнаўцаў, хто (няхай і ў вельмі адмысловым кантэксце) прадказаў будучы зварот беларускага паэта да ліра-эпасу: “І таму яна [лірыка Коласа] робіцца манатоннай і, хутчэй ці пазней, мусіла б давесці да вычарпання і творчага бяссілля або ўвайсці як адзін з элементаў у нейкую іншую форму творчасці. І цяпер яна схіляецца да эпікі, да чыстага ўзнаўлення жыцця...” [5, с. 545].

Рэцэнзія М. Еўшана засведчыла высокі аналітычны патэнцыял эстэтычнай крытыкі для асэнсавання паэтычных з’яў, якія, на першы погляд, цалкам кладуцца ў матрыцу літаратуры “народніцкага” кшталту. Непадобная да іншых, яна паказала ўнутраныя супярэчнасці і мастацкую моц Коласавага таленту. Асобныя з пытанняў, пастаўленых украінскім рэцэнзентам, заслугоўваюць больш дэталёвай распрацоўкі з пазіцыі сучаснага коласазнаўства. Цікава таксама, што М. Еўшан блізка сыходзіцца ў ацэнках з меркаваннямі, выказанымі пра “Песні-жальбы” Максімам Багдановічам.

У артыкуле “Глыбы і слаі. Агляд беларускай краснай пісьменнасці 1910 г.” беларускі крытык цалкам незалежна ад украінскага калегі (агляд быў апублікаваны ў “Нашай Ніве” напрыканцы студзеня – пачатку лютага 1911 г., прыблізна ў адзін час з Еўшанай рэцэнзіяй) таксама піша (за што, дарэчы, неаднойчы крытыкаваўся пазнейшымі даследчыкамі) пра вузкасць тэматыкі Коласавай лірыкі, адсутнасць у ёй разнастайнасці і руху наперад: “Цэльнай выглядае яна [кніга “Песні-жальбы”] па светагляду, моцна зросшыміся адзін з адным задаюцца яе вершы, але ёсць

у ёй якаясь акамянеласць: на працягу аж 4-х гадоў Колас не зробіў значнага кроку ўперад і ў самых апошніх вершах пяе аб тым жа, як і ў пачатку сваёй працы” [1, с. 188]. Як і Еўшан, Багдановіч не прамянае заўважыць “аднатоннасці” Коласавых вершаў, “і без таго не блішчучых ані красой формы, ані яркасцю мовы, ані абразнасцю зместу” [1, с. 189]. Прынцыпова разыходзяцца два крытыкі-эстэты толькі ў адным: для М. Багдановіча Коласаў талент “выключна лірычны”, а М. Еўшан ужо прадбачыць лёсавызначальны паварот аўтара “Песняў-жальбаў” да эпікі.

Нельга забывацца, што для тых, хто адгукнуўся на дэбютную кнігу Якуба Коласа, паэт не быў яшчэ класікам, уключаным у літаратурны пантэон і надзеленым мандатам недатыкальнасці. Тады, у 1910–1911 гг., Коласавы творчыя шляхі хаваліся за даляглядам часу, былі адкрытымі і цяжка прадказальнымі. Але ўсіх шасцёх рэцэнзентаў зборніка “Песні-жальбы” – пры ўсёй разнастайнасці, часам нават дыяметральнай супрацьлегласці падыходаў (найбольш ярка вылучаюцца лагер “адрэджэнскай” крытыкі і лагер крытыкі “эстэтычнай”) – аб’яднала здзіўленне перад парадаксальнай прастатой стылю і зместу Коласавай лірыкі. Зробленыя аўтарамі рэцэнзій намаганні па спасціжэнні коласаўскага паэтычнага феномена леглі ў аснову сучаснага коласазнаўства і ў значнай меры захавалі навуковую актуальнасць. Можна пераканана сцвярджаць, што Якубу Коласу і яго першай кнізе шанцавала на ўдумлівых крытыкаў.

Спіс літаратуры

1. Багдановіч, М. Глыбы і слаі / М. Багдановіч // Поўны збор твораў : у 3 т. ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. ім. Я. Купалы. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – Т. 2 : Маст. проза, пераклады, літ. арт., рэцэнзіі, чарнавыя накіды / рэд., аўт. паслясл. М. Мушыньскі. – С. 185–192.
2. Бас, І. У пачатку вялікага шляху / І. Бас // Літаратурныя пошукі, знаходкі, даследаванні. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1969. – С. 100–123.
3. Бас, І. Першыя водгукі на Украіне / І. Бас // Літаратура і мастацтва. – 1962. – 3 крас. (№ 27).
4. Гермайзе, О. Якуб Колас. Песні жальбы / О. Гермайзе // Украінська хата. – 1911. – № 1. – С. 61–62.
5. Еўшан, М. Якуб Колас. Песні жальбы / М. Еўшан // Критика. Літаратуразнаўство. Эстетика / М. Еўшан; упоряд., перадм. та прыміткі Н. Шуміло. – Київ : Основы, 1998. – С. 543–545.
6. Еўшан, М. Якуб Колас. Песні жальбы / М. Еўшан // Літ.-наук. вістн. – 1911. – Т. LIII. Річник XIV. Кн. 1. – С. 230–231.
7. Кабржыцкая, Т. У пошуках “цэласнага вобліку” Вацлава Ластоўскага: некалькі ўкраінскіх аспектаў вымярэння творчай асобы / Т. Кабржыцкая // Актуальныя праблемы літаратуразнаўства і фалькларыстыкі : зб. арт. / пад агул. рэд. Т. Шамякінай ; склад. В. Прыемка. – Мінск : БДУ, 2018. – С. 88–100.
8. Павличко, С. Модэрнізм як ніцшеанство: дыскурс Миколи Евшана та “Української хати” / С. Павличко // Дыскурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. – Київ : Либідь, 1999. – С. 127–166.